

Tofiq HACIYEV

Səhifəni açan kimi ("Ədəbiyyat qəzeti" 20 fevral, s. 7) diqqətim Zəlimxanın şəklinə sancıldı qaldı. Çox mütəfəkkir görünürdü. Hörmətli bir şəkildi. Azər Turanın ifadəsilə desəm, bu portretdən kədərli bir ləzzət aldım. Alnının qırışı bir az qabarsaydı, Füzulinin təfəkkür işlətmə anının rəsminə bənzərdi. Baxışı yeri qat-qat dəşirdi. Elə bil sərlövənin altındakı təbiətə baxırdı. Ancaq baxışından oxunur ki, məktubunu ünvanladığı zirvəli dağa, gözündən içdiyi bulağa, bərəkətli tarlaya ... yox, bir sürünün otlamış, tapdamış olduğu çölə baxır. Və birdən zirvəsindən aşdığı dağları, sularından keçdiyi çayları, gözəlliyinə heyran qaldığı meşələri yadına salıb doğma "Təbiətə məktub"unu yazır. Mən Zəlimxanın şerini təhlil etməyə həmişə çətinlik çəkmişəm: bədii dəyərinə görə şerin bir misrasını o birindən, bir sözünü o birindən ayıra bilmirsən. Elə bilirsen ki, şerin bir misrasının emosiyasını açıb o birinin üstündən keçsən, qalan misraların xətrinə dəyərsən, o biri misralar inciyər. Bu "Məktub"da da həmin yaşanıyı yaşadım. "Məktub"un bayatı qədər dərin və həzin mənası: Təbiətin mənzərələrinin təmsalında təkə vətənin, ana yurdun ulu adı, müqəddəs gözəlliyi yox, həm də bu təbiətin üstündəki, bağrındakı vətəndaşın, yəni millətin fəlsəfi düşüncəsi, düşüncə fəlsəfəsi, dolu xalq psixologiyası, bu psixologiyanın fərdi çözümləri aşkarlanır. Və şair Zəlimxanın vətən, millət haqqında, insan psixologiyası haqqında dərin, müdrik filosof sözü bu "Məktub"da çox rahatlıqla, özünəməxsus şəkildə söylənmişdir. Bu "Məktub" məqalə formasında fəlsəfi traktatdır. Əslində "Məktub" cəmiyyətdir. Üzünü təbiətə tutub, sözünü cəmiyyətə deyir. Oxudum, məni həzin bir heyrət bürüdü. Zəlimxanın "Sürgün" poeməsindəki emosional təəssüratı yaşadım. Ona görə də, istədim, "Məktub"u təhlil etmə. Ancaq şeri haqqında dediyim kimi: gərək idi ki, bu yazını abzas-abzas təkrar edib, hər abzasın içini ayrıca açıyıdım...

Dəftərçəmi açıb Zəlimxan haqqında qeydlərimə baxdım. Bir zarafat gözümə dəydi: "Millətçi belə olar - millətinin düşməni Lenin öləndən gün - yanvarın iyir-

Zəlimxan Yaqubun "Təbiətə məktub"una bir məktub

mi birində Zəlimxan dünyaya gəlib". Sonra ciddi bir qeyd: Zəlimxan yazmır, yaradır. On beş il bundan qabağın qeydidir. Sizi inandırırım, bu qeydi eləyəndə Turgenevin sözündən xəbərsizdim. Beş-altı ay bundan əvvəl akademik V.Vinoqradovda oxudum ki, Turgenev deyib: "Biz hamımız yazırıq, ancaq Dostoyevski yaradır".

Heca şerimiz milli təfəkkürün qəlibidir. Əruz gəldi, onun yerini daraldı. Heca yazılı ədəbiyyat kimi işləmədi. Nəsimi, Füzuli, Hadi Azərbaycan ərzində böyük intellekt ədəbiyyatı yaratdılar. Ancaq heca zaman-zaman özünü göstərdi. Ərüzün içində milli atmosfer doğurdu, doğmalığın şirin avazını poetik muxtariyyət kimi göstərdi. Azərbaycan ədəbiyyatı S.Vurğuna qədər bunun dadını Vaqifin, Zakirin, Almas Yıldırımın, C. Cabbarlının, hətta Hüseyn Cavidin "Azər" poemasının içində əruzla növbələşən hecasında daddı.

Poeziyamızda sərbəst şerin öz yeri; bu vəzn ədəbiyyatımıza siyasi təfəkkürlə gəldi. Dərhal təfəkkür şeri oldu, intellektual ədəbiyyat oldu. Sərbəstçilər Azərbaycan poeziyasını XX əsr dünya şerinə müasirlik tipi kimi inteqrasiya elədilər. Və deyim ki, heca ilə çiyin-çiyinə gedərək sərbəst şeir özünü ona müəyyən dərəcədə rəqib kimi apardı. Təxminən Mirzə Fətəlinin Füzuli şerinə baxdığı kimi baxdı, hətta hecanı şüurlu şəkildə dəbdən salmağa çalışdı. Deyim ki, istedadlı sərbəstçilərin istedadlı qələmi ilə 1950-ci illərdən heca xeyli sıxışdırıldı ...

Bu gün Zəlimxan heca şerimizi yenicən ucaldı, heca şerimizin yolunu rahatladı. Heca şerinə intellekt ədəbiyyatı kimi bayatının fəlsəfi dərinliyini qaytarırdı. Zəlimxan qoşmanı siyasi janra çevirdi - janrdə müasirləşmə işi belə olur. Tarixən biz yazılı ədəbiyyatımızda heca şairlərini xalq ədəbiyyatının yetirmələri kimi qiymətləndirmişik. Professor Nizami Cəfərov düz deyir, bu gün Zəlimxan xalq ədəbiyyatına təsir edir. Həm vəzifəsindən gələn bərc kimi, həm də nadir qoşma ustası kimi xalq şerini qanadı altına alıb. Bu gün quzeyli-güneyli aşıqlarımızın sazında Aşıq Ələsgərdən, Aşıq Alıdan, Molla Cumadan çox Zəlimxanın qoşmaları oxunur. Və bu qoşmalar o böyük ustadların yadigarlarındakı kimi böyük sənət əsərləridir, bayatları da Sarı Aşığın bayatları kimi, Zəlimxan aşıq ədəbiyyatının tarixən yazılı ədəbiyyat işi gördüyünü əyani göstərdi. Zəlimxan şairin qələmilə aşığın sazını bir ictimai yükün, eyni milli düşüncənin ifadəçisi bilir. Özü deyir:

*Şair tək əlimə qələm götürüb,
Aşıq tək sinəmə saz almağım var.*

Zəlimxanın dilindən çoxlu qeydlərim var: zövq sığallayan qafiyələri, insanı heyrətə salan təşbehləri, atalar sözü qədər müdrik misraları... Bunlardan yazmağın vaxtı nə vaxt gələcək, bilmirəm. Mənə bu yazını yazdıran onun "Təbiətə məktub"u və məktubun boyunda düşüncəli şəkli oldu. Mən bu məktubu onun yaradıcılıq dastanına bir ustadnamə kimi gördüm. Bu da maraqlıdır ki, ustadnamə dastanının əvvəlində olar, ancaq Zəlimxan onu dastanın ortasına gətirib. Eynən ustadnamə üslubunda olduğu kimi, bu məktubla şeirləri arasında səsleşmələr gördüm. "Məktub"da yazır: "Zirvəsindən aşdığım dağlar, sularından keçdiyim çaylar, gözündən içdiyim bulaqlar ... salxım söydülər, allı-güllü yamaclar, sizə məktub yazıram!"

Şerində ustadnaməni açıq, deyir:

*Mən bir dağ çayırıam, dağ bulağıyam,
Mənim çoxalmağım, azalmağım var.
Gəlir bu, dağların təbiətindən,
Coşub-daşmağım var, sozalmağım var.*

Mən "Məktub"un solundakı şəklini də ustadnamə kimi gördüm: elə bil şəkil bu misraların rəsmidir, heykəlidir:

*Sözdən öz ömrümə bir heykəl yonub,
Gözəllik özündə heyrətdən donub,
Dədə ocağından köz almağım olar.*

Biz tərəfdən şair "sözdən özünə bir heykəl yonur", o biri tərəfdən də, bu rəsm- heykəl mənə bu misraları dedi:

*İradə yoruldu, dözümlü yoruldu,
Ey mənim inadım, sən yorulmadın.*

Bütün ağrı-acıları, Əli Kərimin ifadəsilə desəm, ayağının altına alıb, Zəlimxan bizim üçün, xalqı üçün yazır:

*Ömür bir fürsətdi, verilib sənə,
Ömürdən, fürsətdən yaz, qələmim, yaz.
Çağır ilhamını, çağır təbini,
Həm elməni göstər, həm ədəbini.
Dəryalardan götür mürəkkəbini
Tükənməz hikmətdən yaz, qələmim, yaz.*

Zəlimxanın həmin ustadnamə rəsm-heykəlinə onun elmini, ədəbini, tükənməz hikmətini, müdrikliyini, Muğannaya poeməsindəki sehrli Muğannalığı gördüm. İnsan Allahın verdiyi ömrü necə şükranlıqla yaşayar, bu ömrün hər dəqiqəsindən necə ürək dolusu istifadə edər, Allahın ona verdiyi istedadın qədrini bilib, şersiz nəfəs almaz; saysan, onun hər nəfəs alıb-verməsi bir misra şeirdir - son iki-üç ayda onun qələmindən çıxanlar mənə bu sözləri dedirir. Zəlimxan bu günün Pavel Korçağınidir. Tanrı onu yaradıb, insanlara göstərsin ki, baxın, görün, mənim yaratdığımından ibrət alın.

Füzuli deyəndir ki, belə deyib:

*Mənə mənənd bir divanə surət
bağlamaz guya (deyə),
Qələm sındırdı təsvirim çəkəndən
sonra nəqqaşım!*

Yəni: Mənim təsvirimi çəkəndən sonra bir də mənim kimi bir aşıq surətini yarada bilməyəcək deyə nəqqaşım (Tanrım) qələmini çırpıb sındırdı.

Yəni Tanrı Zəlimxan istedadı, Zəlimxan iradədə yenə bir şairi yaradacaqmı, nə vaxt?

